ХҒТАР 15.41.49

С.Е. Илиева[1], Г.Ш. Ақымбек[2], Г.Ж. Менлибекова[3]

[1] Климента Охридски атындағы София университеті, София, Болгария,
[2,3]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: snilieva.su@gmail.com, agsh999@mail.ru, gmen64@mail.ru)

Виктимділік тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің психологиялық предикторі ретінде

Аңдатпа. *Зерттелініп отырған тақырыптың өзектілігі тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің виктимді мінез-құлқының қалыптасу заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік беретін, күрделі әлеуметтік құбылыс ретінде тұрмыстық зорлық-зомбылықты терең зерттеу қажеттілігімен байланысты.*

Мақаланың мақсаты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің психологиялық предикторі ретінде виктимділіктің тұлғалық белгілерін анықтау. Әйелдердің индивидуалды-психологиялық ерекшеліктері, отбасылық стресс және зорлық-зомбылық, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың психологиялық предикторы болып табылатын виктимді мінез-құлықтың қалыптасуына әкелуі мүмкін деген ғылыми болжам берілген.

Мақалада виктимділік, виктимизацияланудың табиғаты, сипаттамалары, жалпы және жеке қасиеттері сипатталады. Виктимділікті зерттеудің психологиялық аспектілері бойынша шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектеріне талдау жасалған. Зорлық-зомбылықтың психологиялық салдарын жеңу сатысында жәбірленушінің бақылау локусының интерналдығын арттыру маңызды міндет ретінде айқындалған.

Әйелдердің тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болуға әкелетін психологиялық предиктор ретінде виктимді қасиеттерді анықтау үшін эмпирикалық зерттеуде Фрайбурск тұлғалық сауалнамасы (FPI) қолданылды. Әдістемеден алынған мәліметтер бойынша жоғарғы деңгейдегі мазасыздық, шешім шығара алмаушылық, комформдылық, өзін қорғай алмау, белсенді әрекеттерге бармау, пассивтілік осы белгілер әйелдердің виктимді мінез-құлыққа әкелетіні анықталды. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің психологиялық предикторі ретінде виктимділіктің тұлғалық белгілерін анықтау мақсатында жүргізілген Фрайбургск тұлғалық сауалнамасынан алынған нәтижелердің талдамына сүйене отырып әйелдерге психологиялық мінездеме берілген.

Зерттеу нәтижесі негізінде отбасындағы физикалық, психологиялық және т.б. тұрақты зорлық-зомбылық жағдайында өмір сүретін әйелдердің түйсігі және мінез-құлығындағы психологиялық өзгерістер, олардың тәуелділік күйінің және виктимді мінез-құлықтың қалыптасуына әкеледі деген қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: *виктимология, виктимділік, виктимді мінез-құлық, потенциалды құрбан, тұрмыстық зорлық-зомбылық, психологиялық предиктор, агрессия, мазасыздық, конформдылық, депрессиялық невроз.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-145-4-282-296

Кіріспе

Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық ерлер мен әйелдер арасындағы тарихи қалыптасқан әркелкі биліктік қарым-қатынастардың көрінісі ретінде әйелдердің толыққанды дамуының бұзылуына, әйелдерге үстемдік етуге, ерлер тарапынан әйелдерді

кемсітуге әкеледі. Әйелдер мен қыздарға қатысты зорлық-зомбылық ғаламдық індет пен дүниежүзілік алаңдаушылықты туындатып отыр, өйткені ол адам құқықтарын бұзудың кең тараған тәсілі.

Соңғы мәліметтерге сәйкес, әлемде 15 жастан асқан 245 миллион әйел мен қызбала алдыңғы 12 айда жақын серіктес жасаған жыныстық немесе физикалық зорлық-зомбылыққа ұшыраған. Соңғы жылдары әлем бойынша тұрмыстық зомбылық оқиғаларының саны 25-33 процентке көтерілді [1]. Дүниежүзілік пандемия COVID-19 кезеңінде отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу мақсатына бағытталған ғаламдық бағдарлама мен қажетті іс-шаралар арқылы вирустың таралуынан корғаудың ұлттық деңгейде шектеулерді жүзеге асырды. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың кең өріс алуының әлеуметтік, психологиялық және экономикалық салдары ашық байқалды [2].

Тұрмыстық зорлық-зомбылық әлемнің көптеген елдерінде жыл сайын өсіп келеді. Тұрмыстық зорлық- зомбылық психикалық денсаулыққа және әлеуметтік- экономикалық дамуға кері ықпал ететіні белгілі. Бұл - қазіргі қоғамдағы отбасының әлеуметтік-психологиялық денсаулығының басты мәселелерінің бірі. Көптеген психологтардың пікірінше, жақын адамдары мен жолдасының әйелдерге қатысты зорлық-зомбылығы, ер адамға қатысты зорлық-зомбылыққа қарағанда әлдеқайда жиі кездеседі. Алайда, әрбір әйел серіктес тарапынан зорлық-зомбылыққа ұшырай бермейді. Әйелдерді нағыз зорлық-зомбылықтың нысанына айналдыратын гендерлік және басқа да факторларды анықтау маңызды. Мұндай факторлардың бірі - психологиялық предикторлер. Зорлық-зомбылықтың психологиялық табиғатын қарастыруда ең алдымен «виктимділік» түсінігін қарастыру қажет. Себебі виктимділікті психологияда адамда құрбан болуға айналдыруы мүмкін физикалық, психикалық және әлеуметтік бітістер мен белгілердің болуы деп түсінеді [3].

Кез-келген зорлық-зомбылық актісінде субъект пен объект болады. Зорлық-зомбылық субъектісі - зорлық-зомбылық әрекетін жасайтын адам. Зорлық – зомбылық объектісі - бұл зорлық-зомбылық әрекеті жасалатын адам. Зорлық-зомбылықтың кейбір түрлерінде олар біріктіріліп қарастырылады, бірақ көбінесе бұл екі бөлек зерттеу нысаны болып табылады. Қазіргі психологияда агрессорлар мен қылмыскерлердің психологиялық портреттерімен қатар, психологиялық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған адамның қасиеттері мен ерекшеліктерін зерттеуге үлкен назар аударып отыр.

Виктимология – агрессия, қылмыс, зорлық-зомбылық құрбандарын және олардың тұлғалық және мінез-құлық ерекшеліктерін зерттеуге арналған психологиялық білімнің жеке саласы. Виктимологияның қарастыратын сұрақтарының бірі - виктимизация, яғни қылмыс құрбаны болу үдерісін зерттейді. Ал қылмыстың құрбаны болуға бейімділікті виктимділік деп атайды. Виктимділікті жеке, топтық және бұқаралық деп бөліп көрсетуге болады [4]. Соның ішінде психологияда жеке виктимділікті тұлғаның сипаттамасы ретінде көбірек зерттеп келеді.

Виктимология тарихына көз жүгіртетін болсақ, XX ғасырдың 50-60 жылдарының басында АҚШ-тағы батыс университет профессорлары виктимологиялық доктрина туралы алғаш рет айта бастады. Виктимологиялық мәселені алғашқы зерттеушілер Ханс фон Гентиг (1887-1974), Генри Элленбергер (1905-1993) және Бенджамин Мендельсон (1900-1998)4 болды. Криминологиялық зерттеулердегі виктимологиялық мәселенің өзектілігін, практикалық ғылыми маңыздылығын түсінудегі шынайы жетістік 1947-1948 жж болды. Виктимологияның негізін қалаған Бенджамин Мендельсон мен Ханс фон Гентиг, алғашқыда Бонnның кейінірек Калифорния университетінің, Орегон, Айова және Колорадо (АҚШ) университетінің қылмыстық құқық және криминология профессорлары болып саналады. Олардың еңбектері виктимологиялық классикаға айналды. Б.Мендельсон румындық криминолог, қылмыстық адвокат ретінде жұмыс істей отырып, құрбанның қылмыскермен жиі таныс болғанына көңіл аударды, жәбірленушілердің мінез-құлқының ерекшеліктерін зерттей келе, өз бақылауларын қорытындылап, 1947 жылы «виктимология» терминін бірінші болып қолданды. Румыния психиатриялық қоғамының мүшелері үшін оқыған

дәрісінде тұңғыш рет қылмыстық құрбандардың жеке басын зерттеу мақсатында ғылыми әдісті қолданды [5].

1941 жылы Ганс фон Гентиг «Қылмыскер мен құрбанның арасындағы өзара әрекеттесу туралы ескертулер» мақаласын жариялады. Бұл мақалада қылмыс құрбандарының мінез-құлқы мен адамға қарсы зорлық-зомбылық жасау механизмі арасындағы байланыс туралы қорытынды негізделген. Бұл тәсіл динамикалық тұжырымдама деп аталды. Ганс фон Гентигтің динамикалық тұжырымдамасы бойынша, қылмыс құрбаны тек қылмыс механизміндегі пассивті, әрекетсіз элемент ретінде қарастырылмауы керек. Қылмыскер мен оның құрбаны – белсенді тараптар деп көрсетеді. Жәбірленуші, басқаша болса да, алайда өзінің мінез-құлқымен қылмыстың жасалауына үлес қосады, сондықтан да ол қылмыстың пассивті жағы емес. Олардың рөлдері, әрине, әртүрлі, бірақ қылмыс жасаған кезде қылмыскердің мінез-құлқын ғана емес, жәбірленушіні де ескеру қажет деп санады. Бұл бағыт криминологиялық виктимология деп аталды. Қылмыс құрбаны туралы динамикалық тұжырымдамадан басқа, Ганс фон Гентиг «потенциалды құрбан» ұғымын ғылыми айналымға енгізді. Мұндай адамдарға ол басқалармен салыстырғанда қылмыстың құрбаны болуға бейімділігі жоғары адамдарды жатқызды [6].

Тағы да виктимологиялық идеялар мен тұжырымдардың дамуына өз еңбектерімен айтарлықтай үлес қосқандардың бірі швейцариялық психиатр Г.Элленбергер болды. Г.Элленбергер психоанализ негізінде «қылмыскер- құрбан» осінде пайда болатын әртүрлі виктимологиялық жағдайларды талдады. Мұндай жағдайларға ол мыналарды жатқызды:

1) оның қатысушысы не қылмыскер, не құрбан бола алатын жағдай;

2) оның қатысушысы дәйекті түрде қылмыскер, содан кейін құрбан бола алатын жағдай (немесе керісінше);

3) оның қатысушысы бір уақытта қылмыскер ретінде де, құрбан ретінде де бола алатын жағдай.

Г.Элленбергер «туа біткен» құрбан деп аталатын қылмыстық жағдайдағы мінез-құлықты, сондай-ақ патологиялық жағдайдағы жәбірленушіні және т.б. зерттеуге көп көңіл бөлді. Г.Элленбергердің ойынша, виктимизацияның негізгі факторларының бірі - адамдардың әлеуметтік оқшаулануы. Потенциалды құрбандардың әлеуметтік оқшаулануын Г.Элленбергер «көру қабілетінің бұзылуы» ретінде анықтай отырып түсіндіреді. Мұндай адамдар басқа адамдармен қарым-қатынаста соқыр сияқты және бұл көбінесе ойластырылмаған және қауіпті мінез-құлықтың алғышарты болып табылады. Әлеуметтік оқшауланудың алдын алу шаралары құрбан болуды азайтуға мүмкіндік береді. Әлеуметтік оқшауланудың өзі құрбан болу мүмкіндігін тудырады деп көрсетеді [7]. Сонымен қатар қазіргі таңдағы зерттеулерде психоздық аурумен зардап шегетін адамдар виктимділікке бейім екендігін көрсетеді [8]

Ресейде жүргізілген зерттеулерге келетін болсақ, Е.С.Фоминых виктимділіктің психологиялық механизмдерін зерттей отырып, виктимді тұлғаға өміршеңдік жетіспейді, ал виктимділік өзі тұлғалық қасиет ретінде мінез-құлыққа берік орнығып, жеке тұлғаның өмірлік әлеуетін шектейді, толыққанды өмір сүруге кедергі келтіреді деген қорытындыға келді [9] А.А.Максименков және А.В.Майоров виктимділіктің психологиялық аспектілеріне назар аудара отырып, психологтар жеке виктимділікті зерттеу кезінде патологиялық қорқақтық пен икемділік, истероид, экзальтілділік, ригидтілік сияқты зардап шеккендердің жеке басының мүмкін психопатиялық қасиеттерін зерттеу керек екенін көрсетеді [10].

Алайда, осы уақытқа дейін психологтар құрбандардың бірыңғай портретін қалыптастырған жоқ. Түрлі қылмыс түрлеріне қарай құрбандардың портреттері қалыптастырылған. Мысалы, алаяқтардың құрбандары тым сенімді болса, ал кісі өлтіру құрбандары ұқыпсыз болатындығын көрсетеді [11]. А.М.Матусевич пен Л.В.Кубышко құрбандардың тұлғалық психологиялық сипаттамаларына келесі ерекшеліктерді жатқызады: өзін-өзі бағалау деңгейі, эмпатия, субъективті бақылау деңгейі, әлеуметтік қолдау сезімі, мазасыздық, қарым-қатынастағы батылдық, өз-өзіне тұйықталу, радикализм, фрустрация деңгейі [12]

Виктимология бойынша қазақстандық зерттеулер көпшілігінде қылмыстық-құқықтық, әлеуметтік-педагогикалық салада қарастырылған. Атап айтатын болсақ Кемали М.С. «Отбасы және тұрмыстағы әйелдердің зорлық-зомбылығының криминологиялық және қылмыстық-құқықтық мәселелері» [13], Сыздықова Ш.Е. «Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықтың алдын алудың теориялық негіздері» [14]; Алауханов Е.О., Каирова Н.И. [15] «Әйелдерге қатысты қылмыстық зорлық-зомбылық», Махадиева А.К. [16] «Отбасындағы зорлық-зомбылықты әлеуметтік-педагогикалық оңалтудың этнопсихологиялық аспектілері» жөніндегі еңбектерді көрсетуге болады.

Жалпы, виктимологиялық идеяларды былай сипаттауға болады. Криминологиялық белгілері бойынша адамдар арасында қылмыс жасауға бейім адамдар ғана емес, сонымен бірге қылмыстық көріністердің құрбаны болуға бейім адамдар да бар. Криминологияда виктимділік адамның қылмыстың құрбаны болуға бейімділігінде көрінетін тұлғалық қасиет ретінде анықтайды. Бұл тұжырым бір жағынан қылмыскер мен жәбірленуші екінші жағынан қылмыстық жағдай арасындағы өзара әрекеттесу туралы ілімге негізделген. Құрбан кінәлінің қылмыстық әрекеттерінің пассивті объектісі емес, қылмыскер сияқты қылмысты тудыратын, дамытатын және жасайтын қылмыстық жағдайға қатысы бар адам болғандықтан, қылмыстың құрбаны белгілі бір мағынада өзінің іс-әрекеті және мінез-құлқымен қылмысқа қатысады, қылмысты бағыттайды және криминогенді жағдайдың дамуын қамтамасыз етеді, яғни ол қылмыскердің мінез-құлқына әсерін тигізеді.

Алайда, жалпы алғанда, құрбандар әртүрлі болып келеді. Қылмыстың құрбаны белсенді немесе пассивті; өзінің мінез-құлқының мәні мен салдарын түсінетін немесе түсінбейтін; зиян келтірушімен тығыз байланысты немесе онымен мүлдем таныс емес; қарсыласуға қабілетті немесе қабілетсіз болуы мүмкін. Сонымен қатар, осы саланы зерттеп жүргендер виктимділік «жеке адамдардың өлімге әкелетін қасиет» емес екенін атап көрсетеді [17]. Тіпті «виктимді емес» адам, тек жеке мәселесі бойынша емес, сонымен бірге жәбірленушіге қатысты сыртқы факторлардың әсерінен қылмыстың құрбаны бола алады, сондықтан құрбандардың психологиялық портретін жасау міндеті әлі аяқталған жоқ және оны нақты деңгейде шешу керек. Әсіресе қылмыстың белгілі бір түрінен зардап шеккендердің жеке басының виктимологиялық қасиеттерін тануға және сипаттауға назар аудару керек. Сонын ішінде тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің виктимдік қасиеттерін қарастыруға болады.

Бірқатар өзекті психологиялық зерттеулерде әйелдің виктимділігі мен оның тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшырауы, олардың жеке тұлғасының сыни деңгейі арасындағы байланысты анықтауға тырысады (А.М.Баришполец және А.Ю.Холодов, В.С. Киселев, Н.Н. Биктин). А.М.Баришполец пен А.Ю. Холодовтың пікірінше көбінесе енжар, өздерінің қауіпсіздігіне, шамадан тыс сақтыққа ұмтылысы жоғары әйелдер зорлық-зомбылықтың құрбаны болады деген қорытынды жасайды [18]. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болуға бейімділіктің психологиялық предикторлері ретінде бағыну, пассивті өмірлік ұстаным және авторлар «пассивті мінез-құлық моделы» деп атаған мінез-құлықтағы шамадан тыс сақтықты көрсетеді.

Ал В.С.Киселев керісінше құрбандардың виктимділігі бір жағынан агрессия мен жауап беру және арандатушылықпен байланысты болса, екінші жағынан өзін-өзі құрбан ету, қалыптасқан өзіндік кемдік сезімі, төмен өзін-өзі бағалаумен байланысты деген мәліметтерді жариялады [19] Ұсынылған мәліметтерге сәйкес, белсенді агрессивті өмірлік ұстанымы бар әйелдер де, пассивті өмірлік ұстанымы бар әйелдер де зорлық-зомбылыққа ұшырайды. Оның пікірінше, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдер жоғары және өте төмен сынилықпен ерекшеленуі мүмкін, жағдайды бағалауға тырысады немесе қауіптер мен сыни жағдайларға назар аудармайды. Сонымен қатар виктимді тұлғаның сыни деңгейінің төмен болуы Н.Н.Биктинаның еңбектерінде де берілген. Психологтың пікірінше тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әйел-құрбандары жолдасымен салыстырғанда сыни ойлауы төмен және жоғарғы иланушылықпен ерекшеленеді [20].

Бұл зерттеудегі әйелдердің сыни ойлаудың жоғарғы деңгейі мен оның серіктес тарапынан тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшырауы арасындағы байланысы туралы мәліметтер қарама-қайшы болып тұр. Эмпирикалық деректерді қосымша нақтылау қажет, бірақ серіктес тарапынан тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбаны болған әйелдердің сыни ойлауының төмен деңгейде болуы неғұрлым негізделген мәлімет. Яғни әйелдердің сыни ойлауының төмен болуы серіктесінің мінез-құлқының шынайы деструктивті сипатын ұғынуға және түсінуге, оның себептерін анықтауға, өз іс-әрекеттерінің ықтимал нәтижелерін болжай алмауға, тұлғааралық қатынастарда өз шекараларын білуге және орнатуға мүмкіндік бермейді.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің виктимділік қасиеттерін анықтауға арналған шетелдік зерттеулер көп жүргізілген. Мысалы, John H. Porcerelli, Rosemary Cogan, Patricia P. West және т.б. жүргізген зерттеу зорлық-зомбылықтық виктимизацияға қатысты гендірілік айырмашылықты көрсетеді. Алынған мәліметтер бойынша депрессиямен зардап шегетін ер адамдар көпшілігінде таныс емес адамдардың зорлық-зомбылығына ұшыраса, ал депрессиядағы әйелдер өзінін жолдасының немесе бұрын таныс болған ер адамдардың зорлық-зомбылығына ұшыраған. Депрессиялық симптомдар мен жұмыссыздық қайталанушы зорлық-зомбылықтың себебі болған деп көрсетеді [21].

Ал Abd El Moez K өзінің зерттеуінде MMPI тұлғаны бағалау шкаласы бойынша тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған 44 әйелді психологиялық бағалауда бақылау тобымен салыстырғанда оларда депрессия, психопатиялық белгілер және психоздық бұзылулар бойынша айырмашылықты анықтады. Яғни эксперименталды топта бақылау тобына қарағанда депрессиялық, психоздық және психопатиялық көріністердің жоғарырақ болғанын көрсетті. Бұл дегеніміз алыған нәтижелер осы әйелдердің зорлық-зомбылығымен немесе мінез-құлықтың виктимдік ерекшеліктерімен байланысты екенін анықтау үшін тағы да зерттеулерді қажет етеді дегенді көрсетеді [22].

Bellot A., Izal M., Montorio I. зерттеулері бойынша әйелдердің ревиктимизация факторы ретінде эмоционалды өзін-өзі реттеудің төмендігі және әлеуметтік қолдаудың болмауымен түсіндіреді [23]. Сонымен қатар тұрмыстық зорлық-зомбылықтың маңызды предикторы ретінде әйелдердің білім деңгейі мен кәсіби мәртебені де көрсететін зерттеулер бар [24].

Қазіргі таңда жүргізіліп келе жатқан ресейлік психологиялық зерттеулер әйелдердің виктимділігі мен оның бір жағынан жолдасы тарапынан тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшырауы, екінші жағынан локс бақылаумен өзара байланысты анықтауға және түсіндірге тырысады (А.Б.Орлов, С.С.Константинова, В.А.Маликова, А.С.Зубрицкая, А.А.Семерикова және Н.Р.Анисимова, Е.А. Ератина және В.А.Ефремова). А.Б.Орловтың пікірінше, отбасындағы психологиялық зорлық-зомбылықтың пассивті аспектісі-зорлық-зомбылық құрбанының тұлғалық психологиялық ерекшеліктері болып табылады. Психологиялық зорлық-зомбылық құрбандарының ерекшеліктеріне оның тұжырымы бойынша өзіне және әлемге деген сенімнің жоғалуы, диффуздық өзін-өзі сәйкестендіру, бақылаудың сыртқы локусы, мазасыздық, депрессия, агрессивтілік, табынушылық, коммуникативті қабілетсіздік және өзін-өзі бағалаудың төмендігі жатады [25]. Ал С.С.Константинова жәбірленушінің жағдайларға тәуелділігі сыртқы бақылау локусына, сондай ақ әйелдердің негізсіз кінә сезімі және мәселені қабылдамауы төмен сыни ойлауға байланысты болуы мүмкін деп болжайды [26]. В.А.Маликова және оның әріптестері адамда өміршеңдіктің жоғары деңгейінің болуы ықтимал зорлық-зомбылыққа қарсы тұра алатын тұлғалық потенциал құрайды деген қорытындыға келеді [27]. Бұл потенциалдың маңызды құрамдас бөлігі бақылау локусы болып табылады. Зорлық-зомбылықтың психологиялық салдарын жеңу сатысында жәбірленушінің бақылау локусының интерналдығын арттыру маңызды міндет болып табылатындығын көрсетеді.

А.С.Зубрицкая өзінің зерттеулерінде тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әйел-құрбандары экстерналды локус бақылауға бейім екендігін анықтаған. Сонымен қатар, А.С. Зубрицкая зерттеу барысында әйелдердің зорлық-зомбылық үшін өздерін

кінәлайтындарын ерекше атап өтті. Бұл оладың сыни тұрғыдан ойлауға, жағдайды ойлаunion ойлаластыруға, агрессордың мінез-құлқын сыни тұрғыдан қарауға және талдауға қабілетсіздігімен байланысты [28].

А.А.Семерикова мен Н.Р.Анисимова [29] тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайындағы әйелдердің виктимді мінез-құлқының ерекшеліктеріне келесі қаисеттерді жатқызады: пассивтілік, шындықты жоққа шығару және жағдайға өз әрекеттерімен әсер етуге ұмтылу, яғни бақылаудың сыртқы локусы, әйелдердің жанқиярлыққа дайын болуы, өзінің азаптаушыға деген адалдық, агрессордың мінез-құлығын сынмен қарай алмаушылық, тәуелділік.

Е.А.Неретина мен В.А.Ефремова құрбан болған әйелдер өмірінің көптеген салаларында шектеулер қоя алмауымен, сондай-ақ өзін қорғай алмауымен сипатталады деп санайды [30]. Бұл дегеніміз зорлық-зомбылықтың құрбаны болғандарда сыни ойлауы төмен, өзінің әрекеттерін және салдарын бағалауға және ұғынуға қабілетсіз.

Сонымен, ерлі-зайыптылық қатынастар жүйесіндегі әйелдердің виктимді мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктеріне тұлғалық қасиеттер мен күйлердің кең ауқымы, сондай-ақ әйелдердің тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбанына айналуына жеке бейімділігін анықтайтын сыртқы және ішкі факторлардың жиынтығы жатады. Алайда, психологиялық зерттеулерде келтірілген мәліметтер өте қарама-қайшылықты және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдің психологиялық портретін қалыптастыруға мүмкіндік бермейді. Серіктестер немесе ерлі-зайыптылар тарапынан тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің виктимділік ерекшеліктері туралы келісілген деректер жоқ. Соныдықтан да әйелдердің тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болуына әкелетін предикторлерді зерттеу маңызды.

Зерттеу әдістері

Біз зерттеумізде әйелдердің тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болуына итермелейтін тұрақты виктимді тұлғалық қасиеттерді анықтау мақсатында Фрайбургск тұлғалық сауалнамасы (ағыл. Freiburg Personality Inventory – FPI) қолдандық. Тұлғалық сауалнама негізінен 16 PF, MMPI және т.б. кеңінен танымал сауалнамаларды құру және қолдану тәжірибесін ескере отырып, қолданбалы зерттеулер үшін жасалған. Сауалнама шкалалары факторлық талдау нәтижелері негізінде қалыптастырылған және өзара байланысты факторлардың жиынтығын көрсетеді. Сауалнама әлеуметтік бейімделу және мінез-құлықты реттеу процесі үшін өте маңызды күйлер мен тұлғалық қасиеттерді диагностикалауға арналған.

FPI сауалнамасы 12 шкаладан тұрады: невроздық, спонтанды агрессия, депрессия, тітіркену, көпшілдік, тепе-теңдік, реактивті агрессия, ұялшақтық, ашықтық, экстраверсия-интраверсия, эмоциялық лабильділік, маскулинділік-феминділік.

Сауалнамадағы сұрақтардың жалпы саны -114. Бірінші сұрақ шкалалардың ешқайсысына кірмейді, өйткені ол тексеру үшін құрастырылған. I - IX сауалнама шкалалары негізгі, ал X - XII интеграциялаушы болып табылады.

Эксперименталды зерттеудің мақсаты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің психологиялық предикторі ретінде виктимділіктің тұлғалық белгілерін анықтау. Себебі әйелдердің индивидуалды-психологиялық ерекшеліктері, отбасылық стресс және зорлық-зомбылық, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың психологиялық предикторы болып табылатын виктимді мінез-құлықтың қалыптасуына әкелуі мүмкін.

Нәтижелер мен талқылау

Эксперименталды зерттеу Астана қ. «Үміт» дағдарыс орталығында жүргізілді. Зерттеуге тұрмыстық зорлық-зомбылықты басынан кешірген 21 әйел қатысты. Фрайбургск тұлғалық сауалнамасын жүргізуден алынған алғашқы сипаттамалық статистиканы төмендегі кестеден көруге болады.

Кесте 1.

Фрайбургск тұлғалық сауалнамасынан алынған сипаттамалық статистика

Сипаттамалық статистика					
	N	Минимум	Максимум	Орта	Орташа кв. ауытқу
1.Невроздық	21	5,00	8,00	6,6250	1,30247
2.Спонтантты агрессия	21	1,00	3,00	1,5000	,92582
3.Депрессия	21	5,00	8,00	6,5000	1,06904
4.Тітіркену	21	1,00	6,00	4,3750	1,68502
5.Көпшіл	21	2,00	5,00	3,3750	1,18773
6.Тепе-теңдік	21	4,00	9,00	6,3750	1,76777
7.Реактивті агрессия	21	3,00	8,00	4,8750	2,10017
8.Ұялшақтық	21	5,00	8,00	6,6250	,91613
9.Ашықтық	21	1,00	5,00	3,3750	1,18773
10.Экстраверсия-интраверсия	21	2,00	6,00	3,1250	1,12599
11.Эмоциялы лабильділік	21	4,00	7,00	5,3750	1,30247
12. Маскулинділік-феминділік	21	1,00	6,00	3,5000	1,92725
N валидті (тізім ойынша)	21				

Осы алынған нәтижелер арқылы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің тұлғалық профилінің графикалық бейнесін ұсынуға болады.

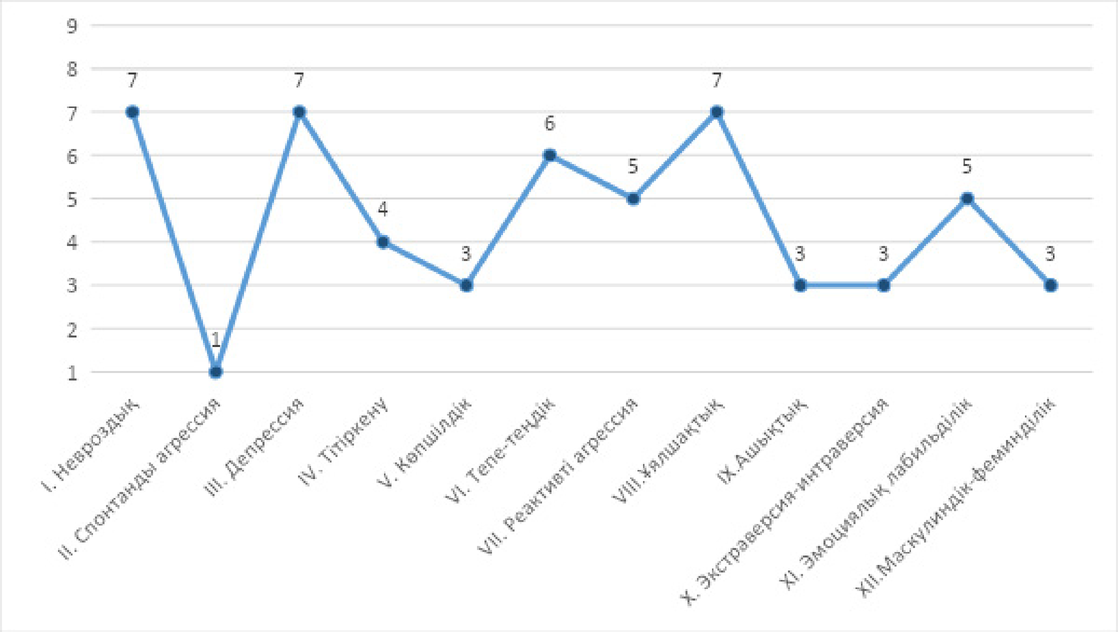

Сурет 1. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің тұлғалық профилі

Фрайбургск тұлғалық сауалнамасы бойынша алынған нәтижелерді өңдеу тәртібі бойынша төменге 1-3 балл диапазонындағы бағалаулар, орташа - 4-6 балл, ал жоғары - 7-9 балл жатады. Біздің зерттеуіміздегі нәтижелер бойынша әрбір шкаладан алынған деңгейлерге түсіндірме беріп өтетін болсақ.

I. Невроздық-тұлғаның невротизация деңгейін сипаттайтын шкала бойынша 7 баллға тең. Бұл жоғарғы деңгей. Осы шкала бойынша жоғары деңгейдегі бағалаулар айтарлықтай психосоматикалық бұзылулары бар астениялық типтегі айқын невроздық синдромға сәйкес келеді. Демек, тұрмыстық зорлық-зомбылықты басынан кешіріп отырған әйелдер жүйкесі тозған, мазасыз, эмоциялық қозу, төмен көңіл-күйден шыға алмайтын, өз сезімдеріне тұйықталған.

II. Спонтанды агрессия-интротенсивті психопатизация типін бағалау және анықтау шкаласы төмен деңгей (1 балл). Әйелдер қоршаған ортадағы әлеуметтік талаптарды қатты ұстанады, конформды, жол бергіш, өте ұстамды, шыдамды, қызығушылықтары тарылып тіпті әуестіктері орындалмаса да мінез-құлқын көрсетпейді.

III. Депрессия-психопатологиялық депрессиялық синдром белгілерін диагностикалау шкаласы жоғарғы деңгейді көрсетті (7 балл). Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдер өзіне және әлеуметтік қоршаған ортаға қатынасы бойынша реңжулі, ұялшақ, сенімсіз, қайғылы, өзіндік ішкі азаптары бар. Болашаққа пессимистік көз-қараспен қарайды, перспективалары жоқ, шешім қабылдай алмайды, өз болмысын мағынасыз деп санайды.

IV. Тітіркену-эмоционалды тұрақтылығын болжауға бағытталған шкала орта деңгейде (4 балл). Әйелдер өте қарқынды импульсивті эмоцияларды көрсетпейді. Жауапкершілік сезімі, адалдық, моральдық принциптерді ұстануға тырысады.

V. Көпшілдік-әлеуметтік белсенділік көрінісін сипаттайтын шкала төмен деңгейді (3 балл) көрсетті. Бұл дегеніміз зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдер ашық эмоциялары жоқ, салқындық, басқалармен қарым-қатынасы формальды болып табылады.

VI. Тепе-теңдік-стресске тұрақтылықты бейнелейтін шкала орта деңгейде (6 балл). Күнделікті өмірлік жағдайлардан болатын стресс әсеріне төзімділігі орташа. Әйелдерге өздеріне деген сенімділік, оптимистік және белсенділік жетіспейді.

VII. Реактивті агрессия-экстротенсивті типтегі психопатизация белгілерін анықтаудағы шкала орта деңгейді (5 балл) көрсетті. Зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдер қоршаған ортаға агрессиясын көрсетпейді және үстем болуға ұмтылмайды, керісінше басқаларға тәуелділігілі, конформдылығы байқалады.

VIII. Ұялшақтық-пассивті-қорғаныс типі бойынша көрінетін қарапайым өмірлік жағдайларға стресстік жауап беруге бейімділікті көрсететін шкала жоғарғы деңгейде (7 балл). Әйелдердің мазасыздық күйі жоғары, жабық, өздеріне сенімсіз, ұстамды, ұялшақ, сонын салдарынан әлеуметтік байланыстарға түсуі қиын.

IX. Ашықтық- әлеуметтік ортаға және өз-өзіне сыни көзқарас деңгейін сипаттауға мүмкіндік беретін шкала (3) төмен деңгей. Әйелдер қоршаған ортамен сенімді, ашық өзара әрекетке бармайды. Өз-өзіне деген сыни көз-қарасы төмен.

X. Экстраверсия-интраверсия шкаласы бойынша төмен деңгей (3 балл). Әйелдерде айқын интроверттілік байқалады, бұл дегеніміз: байланыстағы қиындықтар, оқшаулану, көпшіл емес, кең ауқымдағы қарым-қатынасты қажет етпейтін әрекет түрлеріне ұмтылады.

XI. Эмоциялық лабильділік шкаласы бойынша орта деңгейдегі (5 балл) көрсеткіш. Отбасылық зорлық-зомбылықты басынан кешірген әйелдер эмоционалды тұрақты. Депрессия шкаласының жоғары көрінуіне байланысты, әйелдер көпшілігінде төмен көңіл-күйде ұзақ жүруі мүмкін. Көңіл-күйлері жылдам ауытқып тұрмайды.

XII. Маскулинизм-феминизм шкаласы бойынша төмен деңгей (3). Яғни әйелдер нәзік, батыл шешімдерге бара бермейді.

Осы аталған он екі шкала бойынша өзара байланыстарды анықтау үшін, әдістемеден алынған мәліметтерге статистикалық өңдеу жүргізіліп, факторлық талдау жасалынды. Статистикалық өңдеу SPSS 27. бағдарламасы арқылы жүзеге асырылып Пирсонның корреляция коэффициенті қолданылды. Алынған мәліметтер төмендегі кестеде ұсынылып отыр.

Кесте 2.

Фрайбургск тұлғалық сауалнамасы бойынша шкалалар арасындағы корреляция

Корреляция												
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
I.Невроздық	1,000											
II.Спонтантты агрессия	0,282	1,000										
III.Депрессия	,811**	0,388	1,000									
IV.Тітіркену	0,401	0,074	0,394	1,000								
V.Көпшіл	-0,139	-0,146	0,312	,278	1,000							
VI.Тепетеңдік	-0,013	-0,095	-0,157	-,0342	,355	1,000						
VII.Реактивті агрессия	0,039	-0,001	0,119	0,061	-0,087	0,013	1,000					
VIII.Ұялшақтық	-0,026	-0,070	-0,200	-,543**	0,369	0,226	-0,357	1,000				
IX.Ашықтық	0,328	0,282	0,058	0,401	-0,139	-0,013	0,039	-0,026	1,000			
X.Экстраверсия-интраверсия	-,480*	-0,216	-,175	-,244	0,265	0,297	0,327	,461*	-,480*	1,000		
XI. Эмоция-лы лабильділік	0,019	0,212	0,025	0,036	-0,274	-0,135	0,012	-0,350	0,012	-,462*	1,000	
XII. Маскулиндік-феминділік	-0,115	-0,106	-0,118	-0,019	0,037	,525**	-0,296	,606**	-0,115	0,097	-0,135	1,000
N	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21
*. Корреляция 0,05 (екі жақты) деңгейінде мәнді												
**. Корреляция 0,01 (екі жақты) деңгейінде мәнді												

Кестеден көріп отырғанымыздай жоғарғы мәндегі невроздық және депрессия шкалалары арасында оң байланыс (r=0,811; p=0,01) бар екендігі анықталды. Бұл дегеніміз тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болып отырған әйелдерде депрессиялық невроздың белгілері бар. Әйелдер қаншалықты депрессияға түскен сайын, соншалықты ашу, қайғы, мазасыздық, апатия, шаршау, жоғарғы сезімталдық сияқты неврозға тән белгілер де күшейе түседі. Ұялшақтық және тітіркену шкалаларының арасында теріс байланысты (r=-0,543; p=0,01) көруге болады. Сыртқы қоршаған ортадан ұялу сезімінің жоғары болуы, әйелдердің өздерінің ішкі ашуларын сыртқа көрсетпеуге, импульсивті эмоцияларын жасыруға әкеледі. Сонымен қатар маскулиндiлiк-феминдiлiк шкаласы тепе-теңдік (r=0,525; p=0,01) және ұялшақтық (r=0,606; p=0,01) шкалаларымен оң байланыста. Яғни әйелдердің феминділігінің жоғары болуы, өз эмоцияларын көрсетпеуге, қоршаған ортадан ұялуға әкеледі.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің психологиялық предикторі ретінде виктимділіктің тұлғалық белгілерін анықтау мақсатында жүргізілген Фрайбургск тұлғалық сауалнамасынан алынған нәтижелердің талдамына сүйене отырып әйелдерге мынандай психологиялық мінездеме беруге болады. Эмоционалды амбиваленттілік, ауыр мазасыздық, депрессиялық бұзылулардан, шындықтан қиял әлеміне қашудан, белсенді әрекеттерден бас тартудан, жоғары сезімталдықтан, осалдықтан көрінетін невроз. Эмоционалды салқындық-пікірлестердің, жақындарының, достарының, туыстарының болмауы, сүйікті ісімен айналыса алмау, қалаулы адамдармен қарым-қатынас жасай алмауы, созылмалы төмен көңіл-күй, жүйкесінің тозуы, пессимизм, өмірлік белсенділіктің төмендеуі, шынайы сезімдері мен эмоцияларын басу, шамадан тыс

жауапкершілік сезіммен көрінетін депрессия. Демек әйелдер тұлғасынан байқалып тұрған ерекшелік бұл депрессиялық невроз. Депрессиялық невроздың себебі психогенді болып табылады-ұзақ уақытқа созылған травмалық жағдай. Әрине әйелдердің депрессиялық невроздың себебі, психологиялық травма-отбасындағы зорлық-зомбылық. Стресс жағдайын ұзақ уақыт басынан кешірген әйелдердің жүйке жүйесінің жағдайы біртіндеп өзгеріске ұшырап, уақыт өте келе депрессиялық невроз дамиды.

Сонымен қатар жоғарғы деңгейдегі мазасыздық, шешім шығара алмаушылық, комформдылық, өзін қорғай алмау, белсенді әрекеттерге бармау, пассивтілік осы белгілер виктимді мінез-құлықты да көрсетеді. Отбасындағы физикалық, психологиялық және т.б. тұрақты зорлық-зомбылық жағдайында өмір сүретін әйелдердің түйсігі және мінез-құлығындағы психологиялық өзгерістер, олардың тәуелділік күйінің және виктимді мінез-құлықтың қалыптасуына әкеледі деп бағалауға болады.

Қорытынды

Көптеген елдердегі, соның ішінде қазақстандық әйелдерге қатысты гендерлік зорлық-зомбылық мәселесі, бүгінде жаңа әлеуметтік қатынастарды, отбасын құрудағы, ұрпақ тәрбиесіндегі зиянды әлеуметтік-психологиялық және моральдық жағдайды көрсетеді. Құқықтық демократиялық мемлекетте адамның құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеу, адамның қадір-қасиеті мен жеке басының құндылығын бекіту, әсіресе салауатты отбасын құруда әйелдерге қатысты жасалатын зорлық-зомбылық үлкен мәселені тудырады.

Зерттеуімізден алынған мәліметтерге байланысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың себептері мен салдарын, отбасылық әлеуметтену процесінде әйелдердің виктимді мінез-құлқының психологиялық ерекшеліктерін зерттеуде өзекті болып табылады. Бұл әйелдердің виктимділік мінез-құлықының қалыптасуын алдын алуға бағытталған психокоррекциялық және психотерапиялық бағдарламаларды әзірлеуге, сонымен қатар әйелдердің құқықтарын қорғауды және тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуды қамтамасыз ететін тиісті құқықтық нормаларды әзірлеу мен енгізуді негіздеуге мүмкіндік береді. Біздің эмпирикалық зерттеуден алынған нәтижелерді талдау негізінде тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің «виктимділік» психологиясының ерекшеліктері тұлғалық күйлер мен қасиеттердің үлкен спектрін, оларды отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбанына айналдыруға тұлғалық бейімділігін анықтайтын ішкі және сыртқы факторлардың жиынтығын қамтиды деген қорытынды жасауға болады.

Ал тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдер бойындағы депрессиялық невроз, виктимді мінез-құлық белгілері психологиялық түзету жұмыстарын жүргізуді қажет етеді. Психологиялық түзету жұмыстарын жүргізу үшін мынандай әдістерді ұсынуға болады:

- Когнитивті-мінез-құлық келіс. Әдістің негізгі міндеті-отбасылық зорлық-зомбылықты басынан кешірген әйелдердің қазіргі күйіне әкелген травмалық жағдаймен жұмыс істеу үшін оны өткен шағына оралту. Когнитивті блок өткен өмірдегі теріс зарядты бейтараптандыруға бағытталған, ал мінез-құлық блогі депрессияның дамуына кедергі келтіретін тиісті реакциялар мен мінез-құлық модельін қалыптастыруға көмектеседі.
- Психодинамикалық келіс. Зорлық-зомбылық көрген әйелдердің басынан кешірген травманы саналауға және қабылдауына, сондай ақ депрессиялық эпизодқа қарсы тұруға күш беретін жасырын ішкі жанжалды өңдеуге бағытталған.
- Тұлғаға бағытталған келіс. Бұл әйелдерді депрессиялық күйден шығару, алға ұмтылу, өзіне сенімділікті ояту, белсенді әрекеттерге баруға ынталандыратын психологпен жүргізілетін әңгімелесулер және кеңес беру. Ол тиімді психологиялық алдын алу әдісі бола отырып, ремиссия кезеңінде жиі қолдануға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. United Nations Women. Measuring the shadow pandemic: Violence against women during COVID-19. – 2021.

2. Kourti A. et al. Domestic violence during the COVID-19 pandemic: a systematic review //Trauma, violence, & abuse. – 2023. – Vol. 24. – №. 2. – С. 719-745.

3. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы. – Москва, 2006. – 1008 с.

4. Вишневецкий К.В., Варчук Т.В. Виктимология: учеб. пособие. – Москва, 2008. – 192 с.

5. Ranjan S. Victim's right and victimology under Indian criminal justice system // Vidhyayana-An International Multidisciplinary Peer-Reviewed E-Journal-ISSN 2454-8596. – 2023. – Т. 8. – №. 5.

6. Ballard M. M., Kubrin C. E. Immigrant Victimization: Centering Language in Theory, Data and Method // Societies. – 2023. – Vol. 13. – №. 4. – С. 101.

7. Arias Henao D. The Detective Function of the Psyche // Psychological Perspectives. – 2021. – Т. 64. – №. 3. – С. 419-427.

8. Dean K. et al. Predictors of violent victimization amongst those with psychosis //Acta Psychiatrica Scandinavica. – 2007. – Т. 116. – №. 5. – С. 345-353.

9. Фоминых Е.С. Психологические механизмы виктимности // Концепт. 2014. – № 5. [Электрон. ресурс]. – 2023. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-mehanizmy-viktimnosti (дата обращения: 01.06.2023).

10. Максименков А.А., Майоров, А.В. Психологические аспекты виктимности// Виктимология. 2015. №4 (6). [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL:https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-aspekty-viktimnosti (дата обращения: 01.06.2023).

11. Фещенко П.Н. Виктимологический аспект социальной напряженности // Виктимология. – 2015. – № 2(4). – С. 36-41.

12. Матусевич А.М. Психологические аспекты виктимности // Молодой ученый. – 2014. – № 8 (67). – С. 924-927. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL:https://moluch.ru/archive/67/11321/ (дата обращения: 01.06.2023).

13. Кемали М.С. «Насилие над женщинами в семье и быту» (криминалогические и уголовно-правовые проблемы). – 2007.

14. Сыздықова Ш.Е. Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықтың алдын алудың теориялық негіздері: Заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған дисс. авторефераты. – Астана, 2010. – 27 б.

15. Алауханов Е.О., Каирова Н.И. Преступное насилие в отшений женщин (уголовно-правовые и криминологические аспекты): Учебное пособие. – Алматы: Нур-пресс, 2008. – 230 с.

16. Махадиева А.К. Отбасындағы зорлық-зомбылықты әлеуметтік-педагогикалық оңалтудың этнопсихологиялық аспектілері// «6D012300 – Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша философия докторы дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Нұр-Сұлтан, 2022. –200 б.

17. Вишневецкий К.В. Классификация виктимности // Теория и практика общественного развития. – 2014. – № 2. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL:https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-viktimnosti (дата обращения: 04.06.2023).

18. Баришполец А.М., Холодов А.Ю. Исследование отдельных поведенческих форм, способствующих подверженности женщин насилию // Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. – 2016. – №49-1.

19. Киселев В.С. Виктимное поведение жертв домашнего насилия / В. С. Киселев, Д.Д. Хомлюк. // Молодой ученый. 2019. № 28 (266). С. 126-128. [Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: https://moluch.ru/archive/266/61630/ (дата обращения: 05.06.2023).

20. Биктина Н.Н. К проблеме виктимности личности подростка в современных исследованиях: сущность, виды, факторы возникновения 61 и причины проявления/Н.Н.Биктина, А.Б.Баймешова // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2-2.– С. 542-551.

21. Porcerelli J. H. et al. Violent victimization of women and men: physical and psychiatric symptoms // The Journal of the American Board of Family Practice. – 2003. – Т. 16. – №. 1. – С. 32-39.

22. Abd El Moez K. et al. Psychosocial characteristic of female victims of domestic violence // Egyptian Journal of Psychiatry. – 2014. – Т. 35. – №. 2. – С. 105.

23. Bellot A., Izal M., Montorio I. The role of women's resources in the prediction of intimate partner violence revictimization by the same or different aggressors //Frontiers in psychology. – 2022. – Т. 13.

24. Golu F. Predictors of domestic violence–comparative analysis //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2014. – Т. 127. – С. 611-615.

25. Орлов А.Б. Психологическое насилие в семье - определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи // Психолог в детском саду. – 2000. – № 2-3.

26. Константинова С.С. Факторы, определяющие виктимность личности //Виктимность и виктимологическая профилактика: Материалы круглого стола по дисциплине «Психология отклоняющегося поведения». – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2019. – С. 21-25.

27. Маликова В.А., Аптикиева, Л.Р., Аптикиев, А.Х. Теоретический анализ проблемы формирования умения противостоять насилию // Вестник ОГУ. – 2011. – №2 (121). – С 216.

28. Зубрицкая А.С. Особенности психологической помощи женщинам, пострадавшим от домашнего насилия// Вестник Тихоокеанского государственного экономического университета. – 2009. – №1 (3). – С. 77-87.

29. Семерикова А.А., Анисимова Н.Р. Психологические особенности виктимного поведения женщин в ситуации домашнего насилия // Сервис в России и за рубежом. – 2015. – №1 (57). – С 105.

30. Ератина Е.А., Ефремова В.А. Психологические особенности женщин с виктимным поведением в семье // Виктимность и виктимологическая профилактика: Материалы круглого стола по дисциплине «Психология отклоняющегося поведения». – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2019. – С. 16-21.

С.Е. Илиева[1], Г.Ш. Акымбек[2], Г.Ж. Менлибекова[3]

[1] Софийский университет Климента Охридского, София, Болгария

[2,3] Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Виктимность как психологический предиктор женщин, ставших жертвами домашнего насилия

Аннотация. Актуальность изучаемой темы обусловлена необходимостью глубокого изучения бытового насилия как сложного социального явления на основе выявления закономерностей формирования виктимного поведения женщин, ставших жертвами бытового насилия.

Целью статьи является выявление личностных черт виктимности как психологического предиктора женщин, ставших жертвами домашнего насилия. В качестве исследовательской гипотезы утверждается то, что индивидуально-психологические особенности женщин, семейный стресс и насилие являются психологическим предиктором домашнего насилия и могут привести к формированию виктимного поведения у женщин.

В статье описываются виктимность, сущность и характеристики феномена виктимизации, общие и личностные качества, связанные с виктимизацией. Проведен анализ работ зарубежных и отечественных ученых по психологическим аспектам изучения виктимности. На стадии преодоления психологических последствий насилия важной задачей определено повышение интернальности локуса контроля потерпевшего.

Для определения психологического предиктора формирования виктимных черт женщин, ставших жертвами домашнего насилия в эмпирическом исследовании использовался опросник личности Фрайберска (FPI). По данным методики установлено, что высокий уровень тревожности, неспособность принимать решения, комформность, неспособность защитить себя, неспособность к активным действиям, пассивность являются характерными признаками, ведущими к виктимному поведению женщин. На основании анализа результатов Фрайбургского личностного опросника, проведенного с целью выявления психологического предиктора женщин, ставших жертвами бытового насилия, дается психологическая характеристика личностных черт виктимности женщин.

На основании результатов исследования сделан вывод о том, что психологические изменения в ощущении и поведении женщин, живущих в условиях постоянного физического, психологического и других видов насилия в семье, приводят к формированию у них состояния зависимости и виктимного поведения.

Ключевые слова: виктимология, виктимность, виктимное поведение, потенциальная жертва, домашнее насилие, психологический предиктор, агрессия, тревога, конформность, депрессивный невроз.

S.E. Ilieva[1], G.Sh. Akymbek[2], G.Zh. Menlibekova[3]
[1] *Kliment Ohridski Sofia University, Sofia, Bulgaria*
[2,3] *L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Victimization as a psychological predictor of women who are victims of domestic violence

Abstract. The relevance of the topic is due to the need for in-depth study of domestic violence as a complex social phenomenon based on the identification of patterns of formation of victim behavior of women who have become victims of domestic violence.

The purpose of the article is to revealing personal features of victimization as a psychological predictor of women who have become victims of domestic violence. As a research hypothesis, it is stated that the individual psychological characteristics of women, family stress and violence are a psychological predictor of domestic violence and can lead to the formation of victim behavior in women.

The article describes victimization, the essence and characteristics of the phenomenon of victimization, general and personal qualities associated with victimization. The analysis of the works of foreign and domestic scientists on the psychological aspects of the study of victimization is carried out. At the stage of overcoming the psychological consequences of violence, an important task is to increase the internality of the locus of control of the victim.

The empirical study used the Freiberski Identity Questionnaire (FPI) to identify the psychological predictor of victimization of women victims of domestic violence. According to the methodology, high levels of anxiety, inability to make decisions, komformity, inability to protect oneself, inability to act, passivity have been found to be characteristic signs that lead to victimization of women. Based on an analysis of the results of the Freiburg Personal Questionnaire conducted to identify the psychological predictor of women victims of domestic violence, a psychological profile of the personal characteristics of women's victimization is given.

Based on the results of the study, it was concluded that psychological changes in the feelings and behaviour of women living in a constant physical, psychological and other types of domestic violence, lead to addiction and victimization.

Keywords: victimology, victimhood, victim behavior, potential victim, domestic violence, psychological predictor, aggression, anxiety, conformity, depressive neurosis.

References

1. United Nations Women. Measuring the shadow pandemic: Violence against women during COVID-19, 2021.
2. Kourti A. Domestic violence during the COVID-19 pandemic: a systematic review. Trauma, violence, & abuse. 2023. Vol. 24. No. 2. P. 719-745.
3. Malkina-Pykh I. G. Psihologija povedenija zhertvy [Psychology of victim behavior]. (M., 2006. 1008 p.), [in Russian].
4. Vishnevetsky K.V., Varchuk T.V. Victimology: studies. manual. M., 2008, 192 p.
5. Ranjan S. Victim's right and victimology under Indian criminal justice system. Vidhyayana-An International Multidisciplinary Peer-Reviewed. 2023.Vol. 8. No. 5.
6. Ballard M.M., Kubrin C. E. Immigrant Victimization: Centering Language in Theory, Data and Method. Societies. 2023. Vol. 13. No. 4. P. 101.
7. Arias Henao D. The Detective Function of the Psyche. Psychological Perspectives. 2021. Vol. 64. No. 3. P. 419-427.
8. Dean K. et al. Predictors of violent victimization among those with psychosis. Acta Psychiatrica Scandinavica. 2007. Vol. 116.No. 5. P. 345-353.
9. Fominykh E.S. Psihologicheskie mehanizmy viktimnosti. Koncept. Psychological mechanisms of victimization. Concept. 2014. No. 5. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-mehanizmy-viktimnosti (accessed 01.06.2023).[in Russian].
10. Maksimenkov A.A., Mayorov A.V. Psihologicheskie aspekty viktimnosti. Viktimologija. [Psychological aspects of victimization. Victimology]. 2015. No.4 (6). Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-aspekty-viktimnosti (accessed 06.01.2023).

11. Feshchenko P.N. Viktimologicheskij aspekt social'noj naprjazhennosti. Viktimologija. [Victimological aspect of social tension. Victimology]. 2015. No. 2(4). pp. 36-41, [in Russian].

12. Matusevich A.M. Psihologicheskie aspekty viktimnosti. Molodoj uchenyj [Psychological aspects of victimhood. Young scientist]. 2014. No. 8 (67). P. 924-927. Available at: https://moluch.ru/archive/67/11321 / (accessed 01.06.2023).

13. Kemali M.S. «Nasilie nad zhenshhinami v sem'e i bytu» (kriminalogicheskie i ugolovno-pravovye problemy) [«Violence against women in the family and at home» (criminological and criminal law problems)]. 2007. [in Russian].

14. Syzdykova Sh.E. Otbasy ishindegi zorlyқ-zombylyқtyң aldyn aludyң teorijalyқ negizderi: Zan gylymdarynyn kandidaty gylymi darezhesin alu ushin dajyndalғan diss. avtoreferaty [Theoretical foundations of prevention of intra-family violence: a dissertation prepared for obtaining the degree of Candidate of Legal Sciences. abstract]. Astana, 2010. P. 27. [in Kazakh].

15. Alaukhanov E.O., Kairova N.I. Prestupnoe nasilie v otshenij zhenshhin (ugolovno-pravovye i kriminologicheskie aspekty): Uchebnoe posobie. [Criminal violence against women (criminal law and criminological aspects): Textbook] (Almaty, Nur-press, 2008, 230 p.), [in Russian].

16. Mahadieva A.K. Otbasyndagy zorlyk-zombylykty aleumettik-k oңaltudyң jetnopsihologijalyқ aspektileri, «6D012300 – Aleumettik pedagogika zhәne өzin-өzi tanu» mamandyғy bojynsha filosofija doktory dәrezhesin alu үshin dajyndalғan dissertacija [Ethnopsychological aspects of socio-pedagogical rehabilitation of domestic violence, dissertation prepared for the degree of Doctor of philosophy in the specialty «6d012300-social pedagogy and self – knowledge»]. Nur-Sultan, 2022. P. 200.[in Kazakh].

17. Vishnevetsky K.V. Klassifikacija viktimnosti. Teorija i praktika obshhestvennogo razvitija [Classification of victimization. Theory and practice of social development]. 2014. No.2. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-viktimnosti [in Russian]. (accessed 06.04.2023).

18. Barishpolets A.M., Kholodov A.Yu.Issledovanie otdel'nyh povedencheskih form, sposobstvujushhih podverzhennosti zhenshhin nasiliju. Psihologija i pedagogika: metodika i problemy prakticheskogo primenenija [Study of individual behavioral forms that contribute to women's susceptibility to violence. Psychology and pedagogy: methodology and problems of practical application]. 2016. No.49-1. [in Russian].

19. Kiselyov V.S. Viktimnoe povedenie zhertv domashnego nasilija [Victim behavior of victims of domestic violence / V. S. Kiselyov, D.D. Homlyuk].Young scientist. 2019. No. 28 (266). P. 126-128. Available at: https://moluch.ru/archive/266/61630 / (accessed 06.05.2023).

20. Biktina N.N. K probleme viktimnosti lichnosti podrostka v sovremennyh issledovanijah: sushhnost', vidy, faktory vozniknovenija 61 i prichiny projavlenija [To the problem of victimization of the adolescent personality in modern research: the essence, types, factors of the occurrence of the disease and the causes of its manifestation. Modern problems of science and education]. 2015. No. 2-2. P. 542-551.[in Russian].

21. Porcerelli J. H. et al. Violent victimization of women and men: physical and psychiatric symptoms. The Journal of the American Board of Family Practice. 2003. Vol. 16. No. 1. P. 32-39.

22. Abd El Moez K. et al. Psychosocial characteristic of female victims of domestic violence. Egyptian Journal of Psychiatry. 2014.Vol. 35.No. 2. P. 105.

23. Bellot A., Izal M., Montorio I. The role of women's resources in the prediction of intimate partner violence revictimization by the same or different aggressors. Frontiers in psychology. 2022. Vol. 13.

24. Golu F. Predictors of domestic violence–comparative analysis. Proceedings-Social and Behavioral Sciences. 2014. Vol. 127. P. 611-615.

25. Orlov A.B. Psychological violence in the family - definition, aspects, main directions of psychological assistance. Psychologist in kindergarten. 2000. No. 2-3.

26. Konstantinova S.S. Faktory, opredeljajushhie viktimnost' lichnosti. Viktimnost' i viktimologicheskaja profilaktika: Materialy kruglogo stola po discipline Psihologija otklonjajushhegosja povedenija [Factors determining the victimhood of a person. Victimization and victimological prevention: Materials of the round table on the discipline «Psychology of deviant behavior»]. Tver, Tver. State University, 2019. P. 21-25. [in Russian].

27. Malikova V.A., Aptikieva, L.R., Aptikiev, A.H.Teoreticheskij analiz problemy formirovanija umenija protivostojat' nasiliju. Vestnik OGU. [Theoretical analysis of the problem of forming the ability to resist violence. Bulletin of OSU]. 2011.No.2 (121). P. 216, [in Russian].

28. Zubritskaya A.S. Osobennosti psihologicheskoj pomoshhi zhenshhinam, postradavshim ot domashnego nasilija. Vestnik Tihookeanskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta [Features of psychological assistance to women affected by domestic violence. Bulletin of the Pacific State University of Economics]. 2009. No. 3. P. 77-87, [in Russian].

29. Semerikova A.A., Anisimova N.R. Psihologicheskie osobennosti viktimnogo povedenija zhenshhin v situacii domashnego nasilija. Servis v Rossii i za rubezhom [Psychological features of victim behavior of women in a situation of domestic violence. Service in Russia and abroad]. 2015. No.1 (57). P. 105, [in Russian].

30. Eratina E.A., Efremova V.A. Psihologicheskie osobennosti zhenshhin s viktimnym povedeniem v sem'e. Viktimnost' i viktimologicheskaja profilaktika: Materialy kruglogo stola po discipline «Psihologija otklonjajushhegosja povedenija»[Psychological features of women with victim behavior in the family. Victimization and victimological prevention: Materials of the round table on the discipline «Psychology of deviant behavior»]. Tver, Tver State University, 2019. P. 16-21, [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Илиева С.Е. – психология ғылымдарының докторы, Климента Охридски атындағы София университетінің профессоры, София, Болгария.

Ақымбек Г.Ш. – Психология мамандығының 2 курс докторанты, Л.Н. Гумилева атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Менлибекова Г.Ж. – педагогика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, Астана, Қазақстан.

Ilieva S.E. – Doctor of Psychology, Professor, Klimenta Ohridski Sofia University, Sofia, Bulgaria.

Akylbek G.Sh. – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Menlibekova G.Zh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.